

Jože Dežman:
Moč preživetja
Sprava z umorjenimi
starši

Celovec-Ljubljana-Dunaj:
Mohorjeva družba v
Celovcu,
2004.

Dežmanova knjiga *Moč preživetja* črpa tematiko iz druge svetovne vojne in njenih posledic v času po njej. Vsebinski stožer predstavlja istoimenski krožek, katerega mentor je avtor, v njem pa sodelujejo sirote, ki so jim partizani med vojno pobili očeta ali oba starša. Na svojih srečanjih odpirajo vprašanja, povezana z okoliščinami in zgodovinskimi razmerami, v katerih je prišlo do nasilja in zločinov; vključno z dogajanjem, ki je potem sledilo: od premoženjske škode, do diskriminacije in marginalizacije. V kontekstu preseganja zgodovinskih travm se pogovarjajo tudi o preživetveni strategiji (str. 14). Seveda je njihova skupna želja vrniti staršem dobro ime; tisti, ki jih še nimajo pokopanih, pa bi radi našli posmrtno ostanke in jih pokopali. Kot pravi avtor, je cilj krožka, da bi na koncu svojega dela vložili pobudo na ustavno sodišče, da se žrtve medvojnega komunističnega terorja izenačijo z žrtvami povojnega. Po dosednji zakonodaji namreč otrok med vojno umorjenega nima istih pravic kot otrok po vojni

umorjenega (str. 15, 16). Slovenski javnosti je dobro znano, da je bil o tem posnet tudi izjemno odmeven dokumentarni film z naslovom *Zamolčani – moč preživetja*, katerega avtor je zgodovinar in novinar Jože Možina.

Knjiga je razdeljena na tri dele. V prvem sklopu spremljamo zgodbe članov krožka. Pripovedim prizadetih je dodano tudi slikovno gradivo, ki zajema arhivske fotografije, fotodokumentacijo izkopavanja posmrtnih ostankov in kopije dokumentov, ki pričajo o različnih postajah njihovega križevega pota. Prebiranje teh izpovedi, poetičnih in drugih prvinskih utrinkov, s katerimi je besedilo celotne knjige pretkano, silovito pretresa čustva, zdravo pamet in moralni kompas bralca.

V drugem delu avtor začne z razmišljanjem o treh totalitarizmih, ki obvladujejo Evropo 20. stoletja, v nadaljevanju pa izbere nekaj miselnih vzorcev iz zahodnoevropskega in severnoameriškega kulturnega kroga, ki nam omogočajo bodisi boljšo diagnozo naših problemov bodisi njihovo umestitev v svetovne okvire. Slovenske težave s tem postanejo bolj globalne, kakor smo si sicer sposobni priznati (str. 187). Od mnogih tem si bežno pogledjmo psihološki pogled na zgodovino in vprašanje nasilja. Avtor predstavi knjigo psihozgodovinarja Lloydja DeMausea *Čustveno življenje*

narodov, ki razlaga, kako je zgodovina odvisna od odnosa družbe (staršev) do otrok. Sočuten odnos do otrok je stvar moderne dobe, v zgodovini pa so bili otroci stalno predmet nasilja in smrti. Trpinčnim otrokom z odraščanjem travme nezavedno ostajajo in pogojujejo interpretacijo sveta. Tako postane maščevanje Nemcev za sramotni dan Versajske pogodbe v resnici maščevanje za vsakdanja ponižanja, pretepanja, spolne zlorabe idr., ki so jih trpeli v otroštvu. Z lahkoto so zapadli tudi absolutno nekritični adoraciji velikega vodje (idealni jaz / projektivni oče oz. mati), ki stopi na mesto boga in uveljavi novo vest: laži, kradi, ubijaj. Paradigmo, v tem zapisu močno, močno poenostavljeno, z isto gotovostjo aplicira tudi na komunistične režime. DeManuse meni, da ta razlagalni model zgodovine predstavlja več upanja za človeštvo, kot pa če je vir svetovnega nasilja direktno človekova narava, saj lahko z omejevanjem travm iz otroštva omejimo nevarnost vojn in družbene dominacije.

Eden pomembnih poudarkov v nadaljevanju je nasilje. Nasilje kot metoda in strategija za osvojitve oblasti. Dežmana ob tej temi še posebej zanimajo fenomen in posledice ubijanja, ki je nasilje par excellence. Nasilje pušča na ljudeh dolgoročne posledice. Visoka je zlasti njegova psiho-

loška cena, ki jo morajo plačevati neposredni in posredni udeleženci. Po Daveu Grossmanu navaja primer Združenih držav Amerike. V 20. stoletju so ameriški vojaki imeli več možnosti, da postanejo psihiatrične izgube/psihične razvaline??, kot da jih ubije sovražni ogenj. V drugi svetovni vojni je bilo več kot 800.000 mož razglašenih za nesposobne za vojaško službo zaradi psihičnih težav. Še nadaljnjih 504.000 mož je bilo izločenih iz boja zaradi psihičnega zloma. Petdeset divizij. V moštvu, ki je bilo 60 dni neprestano v boju, je 98 odstotkov vseh preživelih pretrpelo eno od oblik psihičnih poškodb. Po vietnamski vojni so v ZDA začeli odkrivati, kako dolga je veriga vplivov ubijanja na družbo: samomori, ločitve, droge, brezdomsstvo, norost itd. Ta veriga se potem cepi na žene, otroke, prihodnje generacije in plete mrežo zla: mrežo strahu, ranjene vesti in nadaljnjega nasilja (str. 222). Slovenski primer je tudi pri tej problematiki dodatno zapleten. Po vojni je ostalo na tisoče mrtvih, stotisoče žalujočih vdov, sirot, staršev. Veliko je (bilo) trpljenja v begunstvu, izgnanstvu, zaporih, taboriščih. Izgubljenih je stotisoče let šolanja, dela, razdrle so se družine, pohabljeni so (bili) odnosi med ljudmi (str. 278). Posttravmatski stresni sindrom in žalovanjska motnja

torej neprenehoma pustošita; zlasti če za bližnjega ni (bilo) stoodstotne gotovosti, da je mrtev. Možnost fizičnega slovesa in žalovanja je bila pri komunističnem nasilju praviloma onemogočena. Vse učinkovite psihoterapevtske metode in predvsem versko spraševanje vesti, kesanje in odpuščanje pa kažejo, da v dušo zarezano bolečine ni mogoče pozdraviti brez bolečega žalovanja in spominjanja (str. 262).

Posebej velja izpostaviti še poglavje o božjem kompleksu in partijskem rasizmu, ki partijski mentalni in politični ustroj razlaga v religiološkem in celo eshatološkem ključu.

Tretji del knjige prinaša pogovor s Pavlom Jamnikom s kriminalistične policije, ki je vodil akcijo Sprava. S to akcijo je slovenska policija raziskovala množične poboje, ki so se zgodili po vojni. Pogovor je vsekakor zanimiv, saj laiku poleg podatkov nudi nekaj vpogleda v zadevno policijsko delo. Stvar je še posebej dražljiva zaradi spoja, ki je za naš prostor vse prej kot običajen; gre za kombinacijo tabuizirane materije povojnih pobojev, ki niti v politiki nima ustreznega mesta, in njene takorekoč vsakdanje kriminalistične obdelave s trenutno veljavnimi predpisi in metodami.

Jože Dežman uvodoma pove, da ga bolj kot zasnežena pokrajina zanimajo posamez-

ne snežinke. Dejansko je knjiga svojevrsten kolaž, in to izpričuje na več nivojih. Prinaša oris različnih posameznih usod, ki so predstavljene na različne načine in so vključene tudi v teoretični del. Avtor se prosto sprehaja med različnimi totalitarizmi in med različnimi kulturnimi ambientami. Če je trditev, ki jo predstavlja, univerzalna, ji po potrebi dokazuje išče kjer koli na planetu. Vsebinsko zajema v različnih vedah, pri čemer najbolj sveže delujejo pogledi skozi psihološko prizmo. Nekateri teme so obdelane izčrpnije, druge so le bolj nakazane. Izkorišča tudi široko jezikovno paleto (od narečnih navedkov do značilno »svojih« formulacij: *mitomanski, posttravmatska stresna motnja, ohranjanje in razvijanje revolucionarnih izročil itd.*). Kot že omenjeno so med besedilom objavljeni dokumenti in fotografije, na koncu pa so dodane še presunljive kolagrafije Črtomira Freliha. Kljub takšni heterogenosti snovi je avtorju uspelo napraviti prepričljivo celoto.

Avtor mnogo preskromno ugotavlja, da je njegovo pisanje bolj spraševanje kot odgovarjanje. Čeprav po svoje drži: kljub bogati vsebini nam leta vendarle nakazuje veselje novih vprašanj, ki zahtevajo vojsko angažiranih zgodovinarjev, pravnikov, psihologov, sociologov, filozofov, novinarjev, umetnikov itd. Kot mnogo-krat poudarja tudi sam, je po-

membno, da vsakovrstno raziskovanje naše obremenjujoče preteklosti odpremo miselnim izzivom, da ne iščemo samo odgovorov na prežvečena vprašanja, ampak predvsem sprašujemo na novo, razvijamo polarne pare tez in antitez (str. 257). Verjetno v ta kontekst sodi tudi potencialna obrobna kritika knjige, ko se mu v nepričakovani konotaciji – kot lastnim mislim v negacijo in kot v znani prisiljeni črnobeli simetriji – nonšalantno zapiše npr. *kolaboranti*. Na splošno pa je novost v izrazu in pristopu velika dodatna vrednost te knjige, saj je slovenski prostor kot imun na močne besede, s katerimi običajno poskušamo prikazati izjemnost in tragično usodnost revolucionarne dobe. Pri tem niti ni bistveno, če nas kateri od predstavljenih modelov ne prepriča ali če se s kako mislijo ne strinjamo. Dodati velja še, da iz njegovih besedil, tematiki navkljub, seva optimizem. Ni dvoma, da percepcijo odprtega bralca prav gotovo mehča pisanje brez zakrčenosti, brez ideoloških in psiholoških tenzij.

Prebiranje Dežmanove knjige je nadvse močno doživetje. Dogodki, na katerih temelji, tako strahovito presega meje človeškega, da si izstop iz običajnih okvirov sme privoščiti tudi recenzija. Zato jo sklepamo z zapisom matere, ki v osmem mesecu nosečnosti čaka na skorajšnjo mu-

čeniško smrt. Gre za učiteljico Ivanko Novak, rojeno Škrbec iz Hrovače pri Ribnici, ki so jo 3. junija 1942 zadavili partizani. Pismo so našli, ko je bila 4. avgusta 1942 najdena in prekopana (str. 8).

*Še nekaj ur in konec bo
mojega življenja. O Bog, o ti
žalostna Mati, Mati moja,
Ti veš, da umiram nedolžna,
kakor je umiral nedolžen
Tvoj Sin ...*

*O moj otrok, moj nežni
angel, kako rada bi videla po-
teze tvojega obraza, drobne bi-
sere tvojega pogleda. Nikdar ne
bom videla tvojega razcvetelega
nasmeha, ki bi me z njim osre-
čeval – o, moj otrok – moj než-
ni cvet!*

*Nikdar ne bom videla tvojih
belih ročic, nikdar jih ne boš
stegnil, da mi vrneš sladki ob-
jem. Nikdar te ne bom mogla
pritisniti na svoje srce, čeprav si
tako blizu njega, nikdar, moj
otrok! Tam nekje v objemu goz-
da bo najin dom, ki ga bo kra-
silo pomladno cvetje.*

*Moja usta ti ne bodo mogla
peti pesmi ob zibeli – in zibel
tvoja bom jaz sama, čeprav
tako mrzla in otrdela –, vejevje
nad nama ti bo pelo in šumelo
ljubečo uspavanko. O, le mir-
no spi, moj otrok, saj si blizu
mojega srca, ki te tako ljubi –
vendar, čeprav te ljubi, te iz
objema smrti, ki tudi tebe ča-
ka, iztrgati ne more. Le mirno
spi, saj ne slutiš, kaj se ti pribli-
žuje! Z menoj boš umiral –
jaz v mislih s teboj. In tedaj,*

*ko konec bo težav in boja,
bova skupaj prišla k Bogu ...*

*Ko sem te prvič začutila ...
zaznala pod srcem tvoj nemir,
sem že sanjala, kako te bom pr-
vič ponesla v Božjo bližino, da
te oblije krstna voda – oblila te
bo moja kri – z ljubečo krvjo
lastne matere boš krščen ...*

*Gledala sem te, kako se
Kristus pod podobo kruha prvič
sklanja k tebi ... Zaman! In
vendar: moje telo bo kmalu
daritveni ciborij ... Ti, moj
otrok, pa hostija v njem ...
Stvarnik sam bo vzel v ljubeče
roke hostijo tvojega bitja in ga
položil v svoje božansko Srce ...
Tam, moj otrok, te bom prvič
zagledala, o moj nežni angel;
tam bom videla tvoj obraz;
tam boš ti gledal svojo mater
in prvič boš zaklical k meni:
»O, mama!«.*

*Glej, moj otrok, jutro se bli-
ža. Prva zarja izza gora ga
naznanja ... za naju poslednje
jutro trpljenja. Jutro bo zopet
vstalo – pa brez trpljenja in sol-
za ... vstajalo pri Bogu ... Le
mirno spi, saj tvoja mati bdi
nad tabo ... Glej, rdeča zarja že
naznanja, da se prebuja dan
... in poslednje zvezde ugašajo
v njej ... Ura v stolpu že nazna-
nja jutro ... ki naju bo peljalo
na poslednjo pot ... Saj ne bom
sama ... z menoj boš ti, moj
otrok ... in Marija – kakor ta-
krat s sinom na Kalvarijo bo
šla z nama ... V poslednjih,
zadnjih zdihih bo pri nama ...
in ponesla naju bo v večno sreč-
ni dom. Nihče nama ne bo več
kalil te sreče ... saj bova potop-*